

LA NOTACIÓ MUSICAL DATADA MÉS ANTIGA D'EUROPA*

per JESÚS ALTURO i PERUCHO i TÀNIA ALAIX i GIMBERT

RESUM

La notació musical incorporada al peu de l'acta de consagració de l'església de Sant Andreu de Tona ha estat estudiada diverses vegades i vista com la notació musical «datada» més antiga d'Europa en haver-la fet completament coetània del diploma i en creure-la escrita pel mateix rogatari, el canonge Adanagell. D'altra banda, l'any del document ha estat controvertit i s'ha pensat, majoritàriament, en el 889. I els dos principals protagonistes de la dotalia, el bisbe consagrant Gotmar i l'escrivà Adanagell, han estat considerats ambdós provinents de la Narbonesa, arribats a un territori osonenc completament devastat i sense institucions culturals supervivents després de la invasió sarraïna. En l'article, però, es presenta una situació eclesiàstica i cultural anterior a la restauració de l'antic bisbat d'Osona més matisada, hom formula la possibilitat d'un origen autòcton per a Gotmar i sobretot per a Adanagell, el qual no seria l'autor de la còpia de l'antífona musicada. La data que consta en el diploma correspondria al 13 de gener de l'any 888, però aquesta seria la data de l'*actio*, no la de la *conscriptio*, que hauria tingut lloc uns dies després. La consagració i dotació s'haurien realitzat l'esmentat dia 13 de gener, però en absència d'Adanagell, potser malalt. I l'antífona, no escrita encara llavors, com tampoc el diploma, hauria estat cantada en aquella ocasió per un eclesiàstic madur, mestre d'un jove clergue i futur parafonista anomenat

* Conferència dictada el 24 de març de 2017 a la Universitat Autònoma de Barcelona en el marc de la jornada interdisciplinària "En temps del romànic," i estudi realitzat dins el projecte de recerca HAR2016-77780-P, concedit pel Ministerio de Economía y Competitividad.

Baldovigi. El mestre, per la seva expertesa, no hauria tingut necessitat de l'ajuda de l'escriptura; sols la seva memòria li hauria bastat. Posat per escrit el diploma uns dies més tard, una delegació de feligresos de Tona, presidits pel seu rector Àlbar, s'hauria personat a casa d'Adanagell, a Vic, per dur-se'n la còpia escrita. La sorprenent absència de la signatura del bisbe consagrant en l'acta s'explicaria perquè la còpia s'hauria fet en un moment en què Gotmar no seria a Vic, possiblement perquè havia anat a consagrar el bisbe Adolf de Pallars. Seria en aquest segon moment que el mestre, un anònim canonge de Vic, hauria copiat al peu del pergamí l'antífona per tal d'ajudar el jove Baldovigi, encara un principiant, a cantar-la de nou quan la delegació hagués tornat a Tona. Rebut aleshores pels parroquians que no s'haurien desplaçat a Vic a buscar l'acta escrita, passarien, sens dubte, per l'església i, acompanyats de Baldovigi en la seva tornada, escoltarien d'ell una nova interpretació de l'antífona. Possiblement el mateix Baldovigi hauria afegit de la seva pròpia mà les signatures heterògrafes dels testimonis tonencs que no s'haurien dirigit al domicili d'Adanagell, el qual hauria escrit el nom dels signataris heterògrafs que sí haurien anat a buscar el diploma a Vic. L'antífona passaria, doncs, a ser la notació musical «datable» (de l'any 888, certament), però no «datada» més antiga d'Europa.

Paraules clau: acta de consagració, església de Sant Andreu de Tona, bisbe Gotmar de Vic, canonge Adanagell de Vic, paraфонista Baldovigi de Vic, antífona, notació musical datable més antiga d'Europa, bisbat de Vic, cultura, segle IX, música, orgue.

THE OLDEST DATED MUSICAL NOTATION OF EUROPE

ABSTRACT

The musical notation that appears at the bottom of the endowment of the church of Sant Andreu de Tona has been studied several times and it has been considered as the oldest dated musical notation of Europe, believing that it was coetaneous with the diploma and that it has been written by the same scribe, the canon Adanagell. On the other hand, the year of the document has been a controversial issue and researchers have mostly dated 889. And related to the two main protagonists of the church endowment, the bishop consecrating Gotmar and the canon Adanagell, it has been considered them coming from the Narbonensis, and arrived to a completely devastated Ausonensis territory, a place without any surviving cultural institutions after the Saracen invasion. In this article, however, a more precise ecclesiastical and cultural situation of the ancient bishopric

of Osona is shown, the possibility of an autochthonous origin for Gotmar and, especially, for Adanagell is formulated, and that Adanagell is not the author of the copy of the antiphony. The date that appears written on the diploma would be January 13th of the year 888, but this would be the date of the *actio*, not of the *conscriptio*, which would have taken place a few days later. The consecration and endowment of the church should be held on the 13 January of that year in the absence of Adanagell, perhaps illness. And the antiphony, not written still then, how neither the diploma, would have been sung by an ecclesiastical mature, teacher of a young clergyman and a future paraphonist called Baldovigi, who attending his experience would not have had need the help of the writing, but only of his memory. When the diploma had been finally put in writing several days later in Vic, a delegation of parishioners of Tona, chaired by his parish priest called Àlbar, would have got home of Adanagell in order to pick up the written copy of the diploma. The surprising absence of the signature of the consecrating bishop in the church endowment could be explained because the copy would have done in a second moment in which Gotmar would not be in Vic, possibly because he had gone to consecrate the bishop Adolf of Pallars. It would be in this second moment that the teacher, an anonymous canon of Vic, would have copied at the bottom of the parchment the antiphony in order to help a young Baldovigi, still a beginner, to sing it after, when they have been arrived to Tona. Once back in Tona, the delegation would have got to the church and, accompanied now for Baldovigi, they would have listened his interpretation of the antiphony. Probably, the same Baldovigi would have added by his own hand the heterograph signatures of the witnesses of Tona that would not have got to Adanagell's house, who would have signed on behalf of the heterograph signatures that would have got to pick up the diploma. The antiphony would be, then, the oldest «datable» musical notation of Europe (of the year 888, certainly), but not the oldest «dated» musical notation of Europe.

Keywords: church endowment, church of Sant Andreu de Tona, Bishop Gotmar of Vic, canon Adanagell de Vic, paraphonist Baldovigi of Vic, antiphony, the oldest datable musical notation of Europe, Bishopric of Vic, culture, 9th century, music, organ.

Com és prou sabut, el repertori de manuscrits amb notació musical no acaba en els còdexs íntegres o fragmentaris que la transmeten. De tant en tant, també hom pot trobar notes musicals escampades entre documentació de naturalesa jurídica, sigui perquè es tracta de restes de pergamí d'anteriors còdexs reaprofitats o de meres *probationes pennae*, que, indirectament, proven una vegada més, per si encara calia, que escribes de diplomes i amanuenses de còdexs sovint eren les mateixes persones.¹ Basti recordar alguns dels casos més antics, tots en notació catalana amb neumes sense ratlles: un document osonenc de l'any 903 amb un *Alleluia*, resultat de la còpia del mateix escriba, el prevere Guivén; un document del 949, de Sant Benet de Bages, amb un sol neuma que acompanya les paraules *Audite audite itaque*, de l'escriba Guillemon; un altre document del mateix origen i de l'any 982 amb notació damunt el text *Audiuit Dominus et misertus est* de l'introit del divendres després de Cendra, obra

1. Com és el cas, per citar-ne només un, del canonge Ermemir Quintilà de Vic i els seus col·laboradors. Miquel S. GROS I PUJOL, «*Sub ordinatione Ermemiri sacerdotis*, Vic, Arx. Cap., MS 6 (LX)» *Ausa*, vol. 20, núm. 150 (2002), p. 695-705. També disponible en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/Ausa/article/view/16481/16321>>. (Consulta: 30 març 2017.) L'activitat escriptòrica i formativa d'Ermemir és recordada en la seva nota necrològica incorporada en un dels martirologis de Vic, on llegim: «Anno ab incarnatione Domini nostri Iesu Christi millesimo LXXX, obiit dominus Ermemirus Quintile, canonicus Sancti Petri, in senectute bona, cuius opere et studio plurimi peracti sunt libri et plures clerici nutriti ad honorem et seruitium ecclesie predicti Sancti Petri. Quapropter omnes in comune Deum exorate eius misereatur anime». Miquel S. GROS I PUJOL, «Els antics necrologis de la catedral de Vic (vers 1015-1054)», *Studia Vicensa*, vol. 2 (2017), p. 57. Per aquest motiu manta vegada hem proposat que el necessari projecte de la recopilació sistemàtica dels còdexs datats, magne projecte del Comité International de Paléographie des de la seva fundació a París el 1953, caldria ampliar-lo amb la incorporació també d'una selecció de diplomes. Molt útil és per aquest motiu la tria fotogràfica que complementa els diplomataris de la Catedral de Vic. Eduard JUNYENT, *Diplomatari de la Catedral de Vic: Segles IX-X*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs: Publicacions de l'Arxiu, Biblioteca i Museu Episcopals de Vic, 1980-1996, 809 p., i Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari de la Catedral de Vic, segle XI*, Vic, Patronat d'Estudis Osonencs: Publicacions de l'Arxiu, Biblioteca i Museu Episcopals de Vic, 2000-2010, 1.427 p. Per a l'esmentat projecte, ens permetem de remetre a les consideracions que fa Jesús ALTURO, «*Chartae Latinae scriptura libraria exaratae*: a complementary project to the Catalogue of dated and datable manuscripts», *Gazette du Livre Médiéval*, vol. 29 (tardor 1996), p. 60-61, i Jesús ALTURO, «L'apporto delle carte alla storia della scrittura e del codice», a *Scribi e colofoni: le sottoscrizioni di copisti dalle origini all'avvento della stampa: atti del seminario di Erice, X Colloquio del Comité international de paléographie latine*, 23-28 ottobre 1993, Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'alto Medioevo, 1995, p. 289-300.

del diaca Borrell; més recent, però també d'idèntic origen, un document de l'any 1185, que fa servir un foli de proser troper de la segona meitat del segle x, o, encara, de la primera part de l'onzena centúria un full d'un antifonari de l'ofici, reaprofitat per a la còpia d'un document vigatà de mitjan segle xi.²

Però, sens dubte, l'exemple més singular d'aquestes darreres transmissions és el de la notació consignada al peu de l'acta de consagració de l'església de Sant Andreu de Tona, de la qual hom ha dit insistentment³ (i nosaltres mateixos hem repetit) que és la notació musical «datada» més antiga d'Europa, per bé que, per part nostra, no hem deixat de precisar que el fet que fos la notació datada més antiga no significava de cap manera que fos la de més vellúria.

Tanmateix, l'acta de consagració de l'església tonenca presenta diverses dificultats interpretatives, sobre les quals sembla convenient de tractar. La primera possiblement sigui la de dibuixar amb una mica més de precisió el context històric i cultural en què va aparèixer, perquè, d'acord amb l'opinió més generalitzada, els homes de cultura i els llibres del primer moment de la seu vigatana restaurada, vindrien de la Narbonesa. Recordem, però, ni que sigui breument els fets.

EL CONTEXT HISTÒRIC

Sembla cert que la Plana de Vic fou un territori especialment castigat arran de la invasió musulmana de la península Ibèrica l'any 711, la qual irrompé en les terres osonenques entre els anys 717-718.⁴ D'acord amb

2. Vegeu els repertoris inclosos a Higini ANGLÈS, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya amb la col·laboració de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1988, 447 p., i a Joaquim GARRIGOSA, *La música a Catalunya fins al segle XIII: l'evolució de la notació musical*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 2003, 477 p. Sobre el valor cultural de la recuperació i l'estudi dels fragments de còdexs, Jesús ALTURO, *Studia in codicum fragmenta*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1999, 311 p., i Jesús ALTURO, «Les études sur les fragments de manuscrits en Espagne: bilan et considérations diverses», *Revista de História da Sociedade e da Cultura*, vol. 12 (2012), p. 79-112. També disponible en línia a: <http://dx.doi.org/10.14195/1645-2259_12_4>. (Consulta: 30 març 2017.)
3. [Manuel ROVIRA I SOLÀ, Anscari M. MUNDÓ, Joan BASTARDAS I PARERA, (et al.)]. *Tona 889-1989: mil cent anys de la consagració de l'església de Sant Andreu de Tona*, Vic, Gràfiques Artex, 1989, [20] f.
4. Un òptim resum històric dels fets hom el pot trobar a Ramon ORDEIG I MATA, *Els orígens*

el que un hom pot deduir de l'escassa documentació romasa, hom diria que aquestes contrades, que, com altres del nostre país, feren costat al rei Ardó,⁵ degueren oferir resistència als sarraïns.⁶ No altrament fa pensar-ho el fet que l'exèrcit invasor destruís la capital, Osona, cosa que comportà el desmantellament de la diòcesi i, segons opinió comuna, la fugida de bona part de la població autòctona. La situació, tal com la interpreta la historiografia més moderna, és perfectament resumida per E. Junyent quan afirma: «La desorganització s'ensenyorí d'un territori que es desgavellà ràpidament, abandonat a la gent del camp, que pogué encauar-se als refugis de la muntanya».⁷

Però la veritat és que les terres d'Osona disposen de poca documentació històrica per a gairebé tot el segle VIII i bona part del segle IX. Tanmateix, sabem que l'any 785, arran del lliurament de Girona a Carlemany, seguit del dels comtats de Besalú, Vallespir, Peralada, Empúries, i, possiblement, d'Urgell i de Cerdanya, les forces franques avançaren força endins del nostre terror.⁸ Fou llavors que la Plana de Vic, més que esdevenir un territori de frontera, com s'ha dit,⁹ quedà al seu darrere, car la frontera, en sentit estricte, se situà a l'Anoia i a la Segarra.¹⁰ Per tant, les terres vigatanes restaren integrades dins l'imperi carolingi; més sòlidament encara a partir del 798, quan, a l'assemblea de Tolosa, Lluís el Piadós encomanà a Borrell, comte d'Urgell i de Cerdanya, la guarda, amb un

històrics de Vic: Segles VIII-IX, Vic, Publicacions del Patronat d'Estudis Ausonencs, 1981, 153 p.

5. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, «El paso de Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena, 720-768», *Cuadernos de Historia de España*, vol. 19 (1953), p. 5-54.
6. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. 1: *La reconquesta d'una regió interior de Catalunya: la Plana de Vic (717-886)*, Barcelona, Edicions 62, 1969-1970, p. 309-321, ed. a cura de Jaume Sobrequès i Gallicó.
7. Eduard JUNYENT, *La ciutat de Vic i la seva història*, Barcelona, Curial, 1976, p. 34.
8. No tant, però, com hom podria pensar de les, sens dubte, exagerades paraules d'Alcuí, car si li donàvem crèdit, el control carolingi s'hauria estès tant que, fins i tot, hauria pogut arribar a València! Vegeu ALCUÍ, *Alcuini sive Albini epistolae*. Edidit Ernestus Duemmler. Berolini: Apud Weidmannos, 1895. «Alcuini epistolae, 7» p. 32, col. I. «Monumenta Germaniae Historica. Epistolarum»; 4. «Epistolae Karolini Aevi»; 2. «Etiam et eiusdem christianissimi regis duces et tribuni multam partem Hispaniae tulerunt a Saracenis, quasi trecenta milia in longum per maritima.»
9. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. 1, p. 310.
10. Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval: la diòcesi [sic] de Vic*. Barcelona, Curial, 1985. p. 41, trad. de Montserrat Pagès.

contingent militar, de la ciutat d'Osona, al mateix temps que dels castells de Cardona, de Casserres i d'altres forteses abandonades.¹¹ Però, segons parer general, la ciutat d'Osona no fou restaurada, sinó que hom traslladà les funcions defensives a una zona encimbellada, l'Esquerda, que donaria origen a la ciutat de Roda.¹²

En qualsevol cas, l'establiment d'una tropa permanent a la nova fortificació degué donar alguna confiança a la població civil emigrada, que, a poc a poc, aniria retornant. Amb tot, ni la diòcesi no fou restablerta llavors, ni el territori es constituí en comtat, perquè, en paraules de Ramon d'Abadal, aquest primer intent de repoblació i de reorganització no es féu «amb la finalitat primària d'aixecar la regió i revalorar-la per ella mateixa, sinó amb la secundària i estratègica de permetre i sostenir l'expansió cap al gran centre que és Barcelona».¹³

D'altra banda, les terres vigatanes encara havien de patir les conseqüències de la revolta antifranca d'Aissó, entre el 826 i el 827, que les convertí en nou escenari de batalles amb la subsegüent fugida de la guarnició militar i, novament, d'acord amb el criteri més estès, d'una part notable de la població civil. Altre cop, doncs, segons hom creu, la Plana de Vic quedaria desorganitzada i es produiria un nou despoblament.

Ramon d'Abadal descriu la nova situació en aquests termes: «Ens trobem, doncs, amb un període que s'allarga conjecturalment des del 827 fins al 879, durant el qual la Plana no devia estar sotmesa al domini de ningú, feblement habitada per gent dispersa, sense cap mena d'organització».¹⁴

Nogensmenys hom diria que, en aquelles dates, els habitants del territori osonenc se sentien, si més no, sota domini franc. No sembla que s'hagi d'interpretar d'altra manera el fet que, quan, el 19 d'octubre de 881, els matrimonis formats per Ausberg i Ermoïga, d'una part, i Ranemir i

11. Diu l'anònim autor de la *Vita Hludowici imperatoris*: «Ordinauit autem illo in tempore in finibus Aquitanorum circumquaque firmissimam tutelam; nam ciuitatem Ausonam, castrum Cardonam, Castaserram et reliqua oppida olim deserta muniuit, habitari fecit et Burrello comiti cum congruis auxiliis tuenda commisit». ASTRONOMUS, *Das Leben Kaiser Ludwigis*, Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1995, p. 308, coll. «Monumenta Germaniae Historica. Scriptores Rerum Germanicarum in Usus Scholarum Separatim Editi»; 64.

12. Antoni PLADEVALL, Albert BENET i Montserrat PAGÈS, «Marc històric», a *Osona 2*. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana, 1984, p. 28, coll. «Catalunya Romànica»; 2. Dir. Jordi Vigué.

13. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. 1, p. 310.

14. Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. 1, p. 317.

Núnia, d'una altra, vengueren un parell de camps del terme del castell de Sant Llorenç del Munt, declararen que, ells els primers, havien desermat aquelles propietats en temps de la «dominació dels francs»: «tracimus de eremo primi homines cum sub ditione Francorum».¹⁵

I no cal recordar que unes terres desermades s'aconseguien per aprisió, fet que implicava una possessió d'un mínim de trenta anys. Per tant, la susdita venda palesa que, pel cap baix, a mitjan segle IX, els osonencs es consideraven sotmesos al domini franc.

De fet, potser no caldrà esperar, tal com s'ha cregut, Guifré el Pilós, comte d'Urgell i de Cerdanya, per veure l'inici d'una inequívoca repoblació entre 875 i 876, i, sobretot, a partir del 878, quan Guifré fou investit també comte de Girona i de Barcelona per Lluís el Tartamut. Segons justa precisió de P. H. Freedman, en «la colonització dels primers anys d'Osona i d'altres comarques pre-pirenenques, hi tingueren una importància superior els esforços no planificats que realitzaren petits grups de pagesos i aprisionadors».¹⁶ Es tractaria, doncs, «més d'una iniciativa privada que no pas d'un impuls dirigit per l'Església».¹⁷

Per tant, també des de mitjan segle IX, almenys, hom pot endevinar un cert repoblament, ni que sigui de caràcter espontani.¹⁸ Això si és que altres indicis no ens remeten encara a uns anys anteriors.

D'altra banda, tal com ha estat observat, no sense raó, al nostre criteri, en el cas d'alienació de propietats on no s'esmenta la seva possessió inicial per aprisió, sinó per llegat dels pares o d'altres avantpassats, o per simple compra anterior, podem estar amb certa probabilitat davant finques tingudes per antics pobladors que no van emigrar.

De fet, el manteniment de no pocs topònims remots i la pervivència de l'advocació en les esglésies a sants i a santes de tradició visigòtica també fan pensar en la subsistència de nuclis de població i de centres eclesiàstics. Per esmentar algunes esglésies amb títol antic, anterior al període carolingi, recordem Sant Llorenç del Munt, Sant Esteve de Centelles, Santa Coloma

15. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1999. vol. 1, doc. 3. col·l. «Catalunya Carolíngia»; 4.

16. Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, p. 40.

17. Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, p. 40.

18. Freedman situa el canvi el 863. Diu aquest estudiós: «Una pau relativament segura amb l'Islam el 863 estimulà un moviment de colonització espontani», tot i que reconeix que «els cinquanta anys que seguien la rebel·lió d'Aïssó són els més foscos de la història de Vic». *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, p. 31.

de Centelles, Sant Feliu de Savassona, Sant Fruitós de Balenyà, Sant Pere de la ciutat de Roda, Santa Eulàlia de Riuprimer i potser Santa Eugènia de Berga.¹⁹

No creiem, doncs, que la depopulació fos total, com tampoc no ho degué ésser la que seguí les primeres batudes sarraïnes. I és que potser s'han interpretat massa literalment els mots del bisbe Idalguer, no exempts de retòrica, en la nostra opinió, per la qual hom pretenia d'enaltir la figura de Guifré el Pelós i elogiar la seva política, tot accentuant la imatge desoladora del panorama anterior. Foren aquestes, com és ben sabut, unes paraules pronunciades pel bisbe de Vic en el concili de Barcelona de l'any 906 amb la finalitat de deslliurar el bisbat osonenc del pagament de tribut a l'arxidiòcesi de Narbona. Idalguer, en descriure la situació del seu bisbat, des de la invasió sarraïna fins a la restauració impulsada per Guifré, digué: «Peccatis uero exigentibus illorum qui tunc habitatores erant illarum terrarum, ut omnes nostis, barbarico gladio diuino iuditio traditi sunt, ita ut ne aliquis christianorum in praedicto pago Ausone remaneret».

Això és: «A causa de llurs pecats, aquells que llavors habitaven aquelles terres, tal com tots sabeu, foren lliurats a l'espasa dels bàrbars per veredicta de Déu, de tal manera que no quedà cap cristià en el predit pagus d'Osona».

I prossegí: «Post multorum autem annorum curricula, misertus Dominus terrae illis <su>scitauit²⁰ in ea nobilissimum principem Wifredum et fratres eius, qui ex diuersis locis et gentibus homines pio amore colligentes, prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instaurauerunt statum».²¹

Text que hom pot interpretar: «Després del transcurs de molts anys, compadit el Senyor d'aquella terra, hi suscità el nobilíssim príncep Guifré i els seus germans, els quals, reunint amb piadós zel homes de diferents llocs i nacions, restauraren l'esmentada Església amb els seus termes en l'estat primitiu».

19. Jordi BOLÓS i Víctor HURTADO, *Atles del Comtat d'Osona, 798-993*, Barcelona, Rafael Dalmau, 2001, p. 82.

20. Entenem que *scitauit*, que és la lectura que hom troba al document, és un error per *suscitauit* motivat per una haplografia, facilitada pel final *-us* del mot precedent, *illius*.

21. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 75, però fem algunes esmenes, segons el nostre criteri, a la puntuació i al text.

Però, si, com hem vist, hom pot considerar que «la pervivència d'un hàbitat reduït es mantingué en els períodes de desorganització administrativa i que també es mantingueren algunes terres en cultiu, algunes esglésies amb culte i que conservaren el nom de pobles i castells»,²² òbviament, en aquestes circumstàncies, hem d'imaginar també la presència d'eclesiàstics que s'ocuparien de la cura pastoral del poble fidel que, com ells, romangué al territori.

RESTAURACIÓ DE LA DIÒCESI DE VIC

Amb l'esmentada repoblació per iniciativa pròpia des de mitjan segle IX (o d'abans) i amb l'estimulada pel comte Guifré des del darrer quart de la mateixa centúria així com amb el component de població que es va mantenir en el territori, s'inicià també el procés de restauració de l'antiga diòcesi de Vic, cosa que s'acomplí cap al 886 en unes circumstàncies que ens són explicades de nou pel bisbe Idalguer. Donem-li la paraula:

Cum autem adhuc in paucitate consisteret et necdum talis esset ut per se episcopum, sicut antiquitus, habere posset, adiit²³ predictus marchio reuerendum Sigebodum, episcopum et Narbonensem metropolitanum, ut iam fatam Aecclesiam sub suo teneret regimine, et tam per se quam per suos conuicinos sufraganeos illam ordinaret atque disponderet, donec, fauente Deo, paulatim ad incrementum perueniret qualiter in ea proprius episcopus iuxta antiquum morem consistere posset. Cum uero pietas superni Numinis ipsam Aecclesiam per iam dictum principem longe lateque dilatasset et cuncti cernerent illam proprium debere episcopum habere, iam uenerabilem Sigebodum diuina uocatione ex ac luce subtractum, expetiit tam idem marchio quam omnis clerus et populus Ausonensis reuerendum Teodardum, praelibate Narbone pontificem, ut sepedicte Aecclesiae Ausonensi proprium ordinaret episcopum. Qui una cum ceteris pontificibus dignis illorum petitionibus annuens, in pontificium eiusdem Aecclesiae decessorem meum, diuinae memoriae, Gotmarum, sacra benedictione consecrare non distulit.²⁴

22. Antoni PLADEVALL, Albert BENET i Montserrat PAGÈS, «Marc històric», p. 30.

23. *Adiit* i no *aduc*, com s'ha interpretat fins ara, ens sembla la lectura paleogràfica correcta i l'única textualment intel·ligible.

24. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 75.

El que vol dir:

No obstant això, com de moment fos pobra de tal manera que no pogués sostenir bisbe, com antigament, el predit marquès gestionà del reverend bisbe Sigebod, metropolità de Narbona, que mantingués la dita Església sota el seu regiment, ordenant-la i tenint-ne cura ell personalment o els bisbes sufraganis veïns, fins que amb l'ajut de Déu a poc a poc anés prenent l'increment necessari per a poder mantenir bisbe propi, com era l'antic costum. Com fos que per gràcia de Déu el dit príncep aconseguís d'eixamplar-la fins al punt que tothom cregués que podia tenir ja bisbe propi, i havent mort entretant el venerable bisbe Sigebod, fou demanat pel dit marquès i per tot el clergat i el poble ausetà al reverend Teodard, nou bisbe de Narbona, que ordenés bisbe propi per a la dita Església d'Osona. El qual, acollint com a justa la petició, junt amb els altres bisbes coprovincials s'afanyà a consagrar com a pontífex de l'Església el meu predecessor Godmar, d'excelsa memòria.²⁵

Per tant, Guifré va començar a fer gestions per a la restauració de la diòcesi amb bisbe propi després del 15 d'agost de 885, perquè el pontificat de Sigebod durà des del 873 fins a aquella data. I la seva sollicitud tingué èxit amb el nou metropolità Teodard, el sant bisbe de Narbona, consagrat ell mateix el referit dia 15 d'agost de 885, el qual ungiria, al seu torn, Gotmar segurament a principis del 886.²⁶ El 881, en efecte, Gotmar encara era arxiprest, però, en una data indeterminada entre 886 i 887, se'ns presenta ja documentalment com a bisbe de Vic.

Però fixem-nos ara que l'existència d'un arxiprest pressuposa la d'un arxiprestat, la qual cosa implica una certa organització eclesiàstica, perquè l'arxiprest Gotmar o bé era un rector que tenia sota la seva jurisdicció un conjunt de parròquies o bé havia d'ésser un canonge que exercia una

25. Seguim ara la bona traducció de Ramon d'ABADAL I DE VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. 1, p. 317-318.

26. Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, p. 31, seguint Odilo ENGELS, *Die weltliche Herrschaft des Bischofs von Ausona-Vich (889-1315)*, Münster, Aschendorffsche, 1968, p. 4, creu possible que inicialment Guifré «no projectés la restauració del bisbat d'Osona». Engels pensa que la restauració fou fruit d'una intriga del bisbe de Girona, que actuaria a instàncies del comte d'Empúries, desitjós d'expandir-se envers ponent. Nosaltres, però, creiem que, a l'arquebisbat de Narbona li devia interessar mantenir la situació de dependència de Vic; però no necessàriament a Guifré el Pelós.

dignitat dins un capítol catedralici.²⁷ Aquesta constatació sembla indicar que, pel cap baix, el 881 ja existia una comunitat de canonges mínimament organitzada. O tal vegada organitzada del tot a manca sols de bisbe propi.

D'altra banda, el 26 de juny de 885, també és testimoniat per primera vegada un altre arxiprest, Rovocand,²⁸ que acompanyarà Gotmar, ja bisbe, en diverses consagracions d'esglésies. Però, atès que el juny de 885, Gotmar encara no havia rebut la unció episcopal, o bé compaginà el càrrec d'arxiprest amb Rovocand, o bé li'n transferí la responsabilitat en sentir-se potser ja bisbe *in pectore*.

De fet, independentment de la presència nominal de dos arxiprests, potser també podríem conjecturar l'existència a Vic d'una certa organització eclesiàstica abans de la restauració de la diòcesi pel fet que, si bé la pagesia, la major part de la població, podia subsistir i desenvolupar la seva activitat sense necessitat d'una administració ni d'una corporació gremial, es fa més difícil de creure que l'estament clerical supervivent (de la presència del qual, en major o menor nombre, no sembla possible dubtar), àdhuc sense cap cap visible dirigint directament la diòcesi, no s'hagués organitzat mínimament.²⁹

A més, tal com ha posat de manifest M. Riu en analitzar el paper dels *castra* al comtat d'Osona, si més no des de final del s. ix (abans no hi ha documentació sobre aquest aspecte), els castells havien contribuït també a estructurar l'hàbitat a Osona.³⁰

ELS HOMINES SCHOLASTICI DEL SEGLE IX A VIC: LLUR CONDICIÓN, FORMACIÓ I ORIGEN

Però en aquest moment ens interessa de ressaltar sobretot que, enmig d'aquest ambient, atès que devia persistir, com hem vist, el culte en algunes esglésies parroquials, no podia mancar-hi la presència d'eclesiàstics. Podem

27. Vegeu Fernand CABROL i Henri LECLERQ, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, París, Librairie Letouzey et Ané, 1924-1953, 15 vol.

28. Ramon ORDEIG i MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 4.

29. *Mutatis mutandis* podríem recordar la situació del bisbat de Barcelona durant la Guerra Civil a partir de la desaparició del bisbe Manuel Irurita, d'alguna manera reemplaçat pel vicari general, el P. Josep Ma. Torrent. Jesús ALTURO, *El calze i la lira entre reïxes: culte i textos clandestins dins de la Presó Model de Barcelona* (1937), Lleida, Pagès, 2008, 239 p.

30. Manuel RIU i RIU, «El paper dels "castra" en la redistribució de l'hàbitat al comtat d'Osona», *Ausa*, vol. 10, núm. 102-104 (1982), p. 401-409.

fins i tot imaginar que alguns clergues no es mourien del lloc del seu origen, com tampoc no ho farien no pocs dels seus feligresos. D'altres, però, com ells, també devien retornar-hi o bé arribar-hi de bell nou quan la situació pogué semblar-los més segura i quan hi podien albirar un futur més favorable.

I aquests eclesiàstics, representants, si no únics, sí majoritaris, de l'estament alfabetitzat de la societat, on haurien rebut la seva formació?

En els temps altmedievals, en què ser analfabet era considerat un *mos patriae*, és a dir, el més habitual al país, i, més en particular, un *mos laicorum*, això és, la condició més normal dels laics, els únics que sabien de lletra eren, en general, els homes i, eventualment, les dones de l'Església.³¹ I encara no tots, certament, perquè no mancaven els eclesiàstics, particularment les monges, però també alguns sacerdots, que sols havien arribat al primer nivell d'instrucció escolar que podríem qualificar de primari: al de la lectura, però no al de l'escriptura. Car en aquella època primer s'aprenia a llegir i només després a escriure.³²

Tenim constància de l'existència d'eclesiàstics que no passaven del primer estadi; que només arribaven a lletrejar. I, tanmateix, sense saber escriure, podien seguir els resos i cants de la missa i, eventualment, de l'ofici diví. Els mateixos preveres, sols amb la capacitat de la lectura, estaven en condicions de celebrar missa i administrar els sagraments si es podien valer dels llibres litúrgics escaients. I, en aquells casos en què els llibres mancaven, també es podien servir de la simple memòria, una memòria que sovint és làbil i, per tant, fàcilment deformadora de l'exactitud d'uns textos apresos a l'escola, no sempre diocesana ni monàstica, sinó, qualche vegada, sols parroquial. Potser també aquí es donaria alguna situació com la reportada per sant Bonifaci, que explica com un prevere de la Bavària batejava les criatures amb aquests mots: «Baptizo te in nomine patria et filia et spiritus sancti!». ³³

31. Cas, per exemple, d'Em, filla de Guifré; Jesús ALTURO, «L'enseignement et l'apprentissage de l'écriture en Catalogne au Moyen Âge», a *Teaching Writing: learning to write: Proceedings of the xvth Colloquium of the Comité international de paléographie latine*, Londres, King's College London, Centre for Late Antique & Medieval Studies, 2008, p. 193-204.

32. Jesús ALTURO, «El sistema educativo en la Cataluña altomedieval», *Memoria Ecclesiae*, vol. 12 (1996), p. 31-61.

33. Sant BONIFACI, *Die Briefe des Heiligen Bonifatius und Lullus = S. Bonifatii et Lulli epistolae*. Hrsg. von Michael Tangl. Berolini, apud Weidmannos, 1916, núm. 68, col·l. «Monumenta Germaniae Historica. Epistolae»; 4. «Epistolae Selectae»; 1.

D'altra banda, ja sant Agustí exhortava els catecúmens instruïts a no riure's dels bisbes i sacerdots que cometien errors gramaticals pel seu poc coneixement del llatí.³⁴ I, en les seves obres, també hom sembla que queda testimoniat l'ús de la memòria en lloc de la lectura en algunes esglésies.³⁵

Però en els anys i la zona que ara ens ocupen, només podem presentar el cas d'un clergue en aparença semialfabetitzat,³⁶ Altimir, que no signà autògrafament un diploma de l'any 892 en el qual intervingué com a testimoni.³⁷ Tots els altres eclesiàstics documentats demostren saber escriure; amb major o menor capacitat cal·ligràfica, naturalment; però tots en sabien. I la presència de persones alfabetitzades a la Catalunya central, en concret al territori d'Osona, a més, és remarcable a partir del darrer quart del segle IX, segons hom dedueix de la documentació escrita de naturalesa jurídica conservada en quantitat no escassa³⁸ i, en ella, s'hi manifesten no sols homes d'Església declarats sinó, fins i tot, personatges que no especifiquen ser-ho (però que no per això podem deduir amb total seguretat que sempre fossin laics).³⁹ I aquest conjunt se'ns presenta en possessió d'un domini de l'art de l'escriptura divers, com hem dit, però real; i no sempre mediocre.

34. AGUSTÍ, sant, bisbe d'Hipona. *De catechizandis rudibus*. 3a ed. Londres, Methuen & Co, 1912, cap. 9, p. 33-34, ed. de William Yorke Fausset: «His enim maxime utile est nosse, ita esse praeponendas uerbis sententias, ut praeponitur animus corpori. Ex quo fit, ut ita malle debeant ueriores quam disertiores audire sermones, sicut malle debent prudentiores quam formosiores habere amicos. Nouerint etiam non esse uocem ad aures Dei, nisi animi affectum: ita enim non irridebunt, si aliquos antistites et ministros Ecclesiae forte animaduuerint, uel cum barbarismis et soloecismis Deum inuocare, uel eadem uerba quae pronuntiant non intelligere, perturbateque distinguere».

35. Sant AGUSTÍ, bisbe d'Hipona. *Contra litteras Petilianus donatistae libri tres*, llibre 2, cap. 30, 68 (PL 43). «Petilianus dixit: Aut si quisquam carmina sacerdotis memoriter teneat, numquid inde sacerdos est, quod ore sacrilego carmen publicat sacerdotis?»

36. Només en aparença perquè, de vegades, tot i saber escriure, no signaven autògrafament.

37. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 20.

38. Aquesta documentació s'ha conservat perquè les propietats que es transferien i, per tant, s'hi relacionaven, passaren en un moment o un altre a la catedral de Vic, i, una vegada ja restaurat el bisbat, es pogué custodiar al seu arxiu. La manca de seu i, per tant, l'absència d'arxiu pot ser el motiu d'haver-se perdut qualsevol altra manifestació escrita d'activitat econòmica o transaccional anterior, tot i que no vol dir que aquesta fos del tot inexistent.

39. Jesús ALTURO, «Le statut du scribe en Catalogne (XIIe-XIIIe siècles)», a *Le statut du scribe au moyen âge: actes du XIIe colloque scientifique du Comité international de paléographie latine*, p. 41-50.

A més, l'edat deduïble de diversos personatges amb instrucció escolar (alguns d'ells en aparença clarament laics) ens duu a situar l'inici del seu aprenentatge a començos del segon quart de segle IX. Aquest seria el cas de Centuri, pare del sacerdot Àlbar, rector de Tona, que signà de pròpia mà l'acta de l'església en un moment en què, almenys, devia tenir uns quaranta-cinc o cinquanta anys i, per tant, hauria après a escriure uns anys abans de mitjan segle IX.

Així doncs, o bé hem de creure que absolutament tot el clergat de la Plana de Vic de l'època vingué de fora ja instruït o bé hem de pensar en la pervivència, almenys, d'un sistema escolar mínimament estructurat, capaç de donar la formació bàsica als clergues.

L'ORIGEN GEOGRÀFIC DEL BISBE GOTMAR I DEL CANONGE ADANAGELL

Totes aquestes consideracions venen a tomb perquè interessaria de saber amb precisió, en particular, l'origen geogràfic i el lloc de formació del bisbe Gotmar i del canonge Adanagell, dos dels protagonistes principals de l'acta de consagració de Tona i, un i l'altre, sens dubte, determinants en l'organització escolar del bisbat de Vic i en la confecció o importació de llibres, principalment litúrgics. No cal dir que, en aquest punt, seria molt diferent que el seu origen fos narbonès que no pas autòcton.

Però de Gotmar, només podem dir que el seu nom és d'origen germànic.⁴⁰ Aquest personatge podria haver vingut de la Narbonesa; més tenint en compte que el territori d'Osona, mentre no recuperà la diòcesi, estigué eclesiàsticament regit pel metropolità de Narbona. Però, així mateix, podria haver nascut al nostre país, perquè no hem d'oblidar que, d'acord amb el testimoniatge d'Idalguer, també participaren en la direcció eclesiàstica de la Plana de Vic els bisbes catalans sufraganis, car l'arquebisbe Sigebod tenia sota la seva autoritat l'Església de Vic «tam per se quam per suos conuicinos sufraganeos». A més, Gotmar sembla establert a les terres d'Osona des de bastant abans de la restauració per les propietats que hi posseïa quan encara era arxiprest, si no d'abans i tot. D'altra banda, la seva escriptura té encara una forta empremta de la visigòtica, amb ús, per exemple, de la típica te tancada, si bé recorre ja a la a carolina; i sabem que la vella escriptura visigòtica fou substituïda, si més no en els centres

40. Dieter KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien: Namensammlung und Etymologisches*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1972, p. 134-137.

culturals importants, per la nova carolina, de primer a la Septimània, a partir del segon quart del segle IX.⁴¹ Per tant, si Gotmar hagués rebut la seva formació en una escola narbonesa (i atès que va morir un 19 de juny del 899,⁴² podem imaginar que naixeria cap als anys 830-840 i que aprendria a escriure vers el decenni 840-850), es faria una mica estrany en ell aquest arcaisme gràfic.⁴³

41. Jesús ALTURO, «La escritura visigótica de origen transpirenaico: una aproximación a sus particularidades», *Hispania Sacra*, vol. 46, núm. 93 (1994), p. 33-64; Jesús ALTURO, «La escritura visigótica», a Juan Carlos GALENDE, Susana CABEZAS FONTANILLAS i Nicolás ÁVILA SEOANE (coord.), *Paleografía y escritura hispánica*, Madrid, Síntesis, 2016, p. 111-126.
42. Segons la nota necrològica afegida al martirologi de Vic, ms. 129 (XLIII), f. 45v. Vegeu Miquel S. GROS I PUJOL, «Els antics necrologis de la catedral de Vic (vers 1015-1054)», p. 85. «Item eodem die obiit Gotmarus, Ausonensis episcopus, qui primus fuit in restauratione istius terre.»
43. Per una altra part, no estem tan convençuts que l'actitud antinarbonesa que manifesta el bisbe Gotmar, que, segons el relat de la *Vita sancti Theodardi*, juntament amb Frodoí de Barcelona, hauria fet costat a Esclua d'Urgell i fins i tot hauria consagrat bisbe de Girona Ermemir, en oposició a Serfededéu, sigui una interpolació literària tan completa i evident com vol Robert-Henri BAUTIER, «La prétendue dissidence de l'épiscopat catalan et le faux concile de "Portu" de 887-890», *Bulletin Philologique et Historique jusqu'à 1610 du Comité des Travaux Historiques et Scientifiques* (1961), p. 494-495. Recordem les paraules de l'autor de la *Vita*: «Horum omnium duo Ingobertus, et Seruus Dei proclamationum suarum literas attulerunt, atque obtulerunt caeteris Episcopis, et insuper uiuae uocis colloquio suas sibi iniuste irrogatas ab Acephalis Antiscopis in conspectu qui aderant omnium exposuerunt iniurias. Conuentus de hoc praedictus Godmarus, maxime autem quod Ermemirum ordinare cum praefato Sclua, et Frodonio praesumpserat, causas illico suae praesumptionis, et temeritatis coram omnibus, qui aderant, retulit, et quomodo a Comite Suario compulsus [...] egerit. Quodcirca nudus pedibus, soloque prostratus luctuosis uocibus se peccasse, seque grauiter errasse confessus est, unde et ueniam uix ita promeruit, ut nullum deinceps cum supra memoratis Antiscopis, nec ipse, nec quispiam ex domesticis eius haberet consortium, neque quoduis eis praestaret obsequium uel famulatum, donec satisfacerem super perpetrato scelere». Citem aquí pel text que ara tenim a mà, Guillaume CATEL, *Memoires de l'histoire du Languedoc, curieusement et fidelement recueillis de diuers auteurs grecs, latins, françois & espagnols & de plusieurs titres & chartes tirés des archifs des villes & communautez de la mesme prouince, et autres circonuoisines*, Tolose, Pierre Bosc, 1633, «Saint Theodard», p. 764. Si així fos, potser disposariem d'un altre indici, per minso que sigui, de la condició no septimana de Gotmar, contràriament al cas de Serfededéu, del qual, en ser elegit bisbe de Girona, quan la clerecia gironina demanà el consentiment de l'arquebisbe de Narbona, hom ressaltà el caràcter de natural de la Septimània, on també havia estat educat: «Eligentes siquidem in ordine presulatus predictae sedis uirum preclarum et inclitum, terre prefate natum et nutritum, sacerdotem nomine Seruumdei, si uoluntas Dei adfuerit et uestra consentio, uolumus et petimus ut curam pastoralis regiminis super nos accipiat», Santiago SOBREQUÉS,

Pel que fa al seu nom, recordem que l'escriu sempre en una escriptura capital de poca qualitat, que la podia haver après en una escola narbonesa, però, atesa la presència d'altres eclesiàstics que empren el mateix tipus d'escriptura, i de caràcter més calligràfic, sense tantes probabilitats de tenir un origen forani,⁴⁴ l'hauria pogut aprendre així mateix en alguna escola autòctona supervivent.⁴⁵

En definitiva, si haguéssim de prendre partit, segurament ens decantaríem a favor d'un origen autòcton per a Gotmar; però no sense un punt de dubitació.⁴⁶

Sebastià RIERA i Manuel ROVIRA. *Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, revisat i completat per Ramon Ordeig i Mata. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2003, doc. 66, coll. «Catalunya Carolíngia»; 5.

44. Com sembla el cas dels preveres Sambard (any 889) i Elias (any 893), entre d'altres.

45. En qualsevol cas, ni que sigui de passada, diguem que la seva lletra, de mòdul gran i de traços decidits, sembla revelar un tarannà enèrgic, sense excloure una personalitat un xic altiva. L'elogi que li tributa el seu successor Idalguer, que es refereix a ell com de «*diuinae memoriae*», podria deure's de nou al to ditiràmbic que sembla emprar Idalguer en tot el seu parlament; Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 75. Semblantment potser podríem interpretar les qualitats que li reconeix Adanagell en caracteritzar-lo com a «*eximius uirque pacificus, almusue pater, reuerentissimus summusque sacerdos*»; Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 9.

46. Mn. Miquel S. Gros, s. v. «Gotmar» en el *Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*, dir. Ramon CORTS, Joan GALTÉS, Albert MANENT, Barcelona, Generalitat de Catalunya: Claret, 1998-2001, vol. 2, p. 301, el qualifica de «clergue narbonès», però més tard sembla presentar aquesta hipòtesi més dubitativament. Vegeu Miquel S. GROS I PUJOL, *La biblioteca episcopal de Vic: un patrimoni bibliogràfic d'onze segles*, Vic, Biblioteca Episcopal, Patronat d'Estudis Osonencs, 2006, p. 16, on afirma que Gotmar fou «segurament un clergue narbonès». En qualsevol cas aquesta particularitat explicaria que les restes de llibres més antics conservats a Vic, tots de final del segle IX (i un psaltiri litúrgic hispànic potser de la darrereria del s. VIII), haurien arribat amb Gotmar. És certament una possibilitat, encara que aquests llibres foranis també haurien pogut arribar a Vic per altres vies; més tenint en compte que, exceptuat el susdit psaltiri, aquests llibres, en aparença certament narbonesos, serien copiats a final del segle IX i, no improbablement, en un moment en què Gotmar ja estaria instal·lat a la Plana de Vic, si més no, com a arxiprest. També Anscari M. MUNDÓ, «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya», a *Catalunya Romànica*, dir. Antoni PLADEVALL I FONT, Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1994, vol. 1, p. 152, afirmà taxativament: «Gotmar era clergue de Narbona; la qual cosa explica l'entrada clara de la lletra carolina a Osona». Però ja hem vist que Gotmar no emprava l'escriptura carolina, sinó, com a molt, la mixta de transició visigòticocarolina. Per tant, ateses les consideracions que ens duu a fer les particularitats de l'escriptura que emprà Gotmar i els indicis adduïts d'un assentament d'ell en terres osonenques uns quants anys abans d'esdevenir bisbe (i tal vegada una actitud episcopal oposada a alguna decisió de l'arquebisbat

Pel que fa al canonge Adanagell, actiu ja abans del 887, que farà de secretari al bisbe Gotmar, segurament perquè era un dels eclesiàstics amb major nivell cultural del moment dins l'àmbit de la Plana de Vic, tampoc no podem saber amb certesa absoluta gaires detalls de la seva vida. Sobre el seu origen, de primer, potser caldria pensar en una rel narbonesa. Abonaria potser aquesta hipòtesi el coneixement i l'ús primerenc que fa de l'alfabet grec,⁴⁷ o de fórmules diplomàtiques emprades en la documentació de Narbona,⁴⁸ origen que quedaria reforçat si es ratifiqués la procedència narbonesa del bisbe Gotmar, al qual serví tan fidelment i constant. L'ús que fa de la «littera elongata» sembla deure's a influència franca, però altres escribes clarament catalans també hi recorregueren.⁴⁹ A més, les restes de visigotisme ben visibles en la seva escriptura carolina (as obertes, tes tancades, es dretes, is altes) fa malpensar en aquest sentit, encara més que en el cas de Gotmar, car Adanagell devia ésser força més jove que aquest, donat que el trobem actiu fins al 925.⁵⁰ I és que es tractaria d'un més que notable arcaisme, més sorprenent encara en un escriba culte i, per tant, atent a les novetats del moment. Per una altra part, l'etimologia del seu nom també ens porta a un origen gòtic,⁵¹ ben testimoniats en els nostres comtats entre personatges coetanis.⁵² I sabem que tingué també un germà, de nom Plàcid, que el premorí i que, com

de Narbona), només ens manté en el dubte de la nostra atribució a un origen català l'opinió contrària dels grans erudits A. M. Mundó i M. S. Gros.

47. Sobre el coneixement del grec a Catalunya, vegeu Michel ZIMMERMANN, «La connaissance du grec en Catalogne du IXe au XIe siècle», a *Haut Moyen-Age: culture, éducation et société: études offertes à Pierre Riché*, La Garenne-Colombes, Érasme, 1990, p. 493-515.
48. Com la que assenyala Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic, Ramon Ordeig i Mata, 1993-2004, doc. 9.
49. Efreim E. COMPTE i Josep REQUESENS, «Influències de l'escriptura de les cancelleries franques en els documents de la Marca Hispànica», a *I Col·loqui d'Història del Monaquisme Català, Santes Creus*, 1966, vol. 2, Santes Creus, Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, 1967-1969, p. 51-57.
50. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 285.
51. Dieter KREMER, *Die germanischen Personennamen in Katalonien*, p. 71. Joan COROMINES, *Onomasticon Cataloniae*, vol. 7, Barcelona, Curial: Caixa de Pensions "La Caixa", 1989-1997, p. 411, en intentar explicar el nom del petit veïnat de Vall daneu, dona com una de les possibilitats partir del mot *uillare* seguit d'un nom germànic, «que potser fóra l'ATHANAGILD, tan conegut en la Hispània visigoda, i en particular en terra catalana, en les seves variants *Danagildus* a. 1031 i *Adanagilde*, a. 976».
52. Jordi BOLÓS i Josep MORAN, *Repertori d'antropònims catalans (RAC)*, vol. 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1994, p. 81-82.

ell, vivia a Osona. En definitiva, tampoc en aquest cas es fa fàcil de determinar amb total seguretat la provenença geogràfica d'Adanagell, però aquí encara descartaríem menys un origen autòcton (català, no necessàriament vigatà).⁵³

Tot inclina a pensar, doncs, que cap argument definitiu no impideix de creure que, si més no, una part considerable del clergat de la diòcesi restaurada de Vic era natural del terrer i presumiblement hauria rebut la seva formació en escoles subsistents, ni que fos en l'àmbit domèstic de les cases dels mateixos preveres ensenyants, com anys a venir, al segle XI, encara veurem fer al cèlebre canonge Ermemir Quintilà,⁵⁴ o també a un sacerdot anomenat Bonfill, que amb motiu de l'acta de dedicació de Sant Julià de Vilatorrada, del 15 de maig de 1050, llegà els seus llibres a aquesta església per a ús dels seus clergues, especialment els que ell havia educat: «ut semper in iure ipsius ecclesiae maneant, et clerici tenentes eam in eis legant, maxime illi clerici quos ego docui et nutriui».⁵⁵

ELS LLIBRES I LES BIBLIOTEQUES

Els llibres d'aquesta època, d'origen o procedència⁵⁶ vigatana, que ens han pervingut, són pocs. Per als més antics disposem sols d'algunes restes fragmentàries, però també tenim constància documental de la circulació d'altres; sempre en ambient eclesiàstic, és clar. I és que calia, si més no, un mínim de llibres litúrgics, que no hem de pensar tampoc que vindrien en llur totalitat de Narbona. La producció del país, amb majors o menors dificultats, no s'aturaria. Si es podien expedir documents, alguns dels quals força solemnes, també es podrien copiar còdexs.⁵⁷

53. Per al cas concret d'Adanagell, no exclouríem un origen gironí, territori on la nova escriptura carolina penetrà abans que no pas en la part urgellesa. Vegeu Jesús ALTURO, «La escritura visigótica: estado de la cuestión», *Archiv für Diplomatik*, vol. 50 (2004), p. 347-386.

54. Vegeu la nota 1.

55. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 188.

56. Diferenciem aquí sempre entre origen, lloc del centre de producció d'un llibre, i procedència, persones o institucions que el van posseir.

57. Mn. Miquel S. GROS, *La biblioteca episcopal de Vic*, p. 25, àdhuc suggereix la possibilitat que l'autor de la còpia d'un *Liber iudicum*, només conservat actualment en un foli (ms. Dipòsit MSG s/n), podria deure's a la mà del nostre canonge Adanagell. Tanmateix, en aquest cas, no som nosaltres d'aquest parer (basti observar les ges), però sí creiem que el còdex és obra d'un escriba coetani i conterrani seu.

Però la falta de suficients elements comparatius a partir d'una base segura fa que no sempre puguem estar convençuts de les atribucions geogràfiques i, per tant, tampoc de les cronològiques, que apliquem a les restes conservades.

Fixem-nos en el testimoni aparentment més antic conservat. Correspon a un bifoli en escriptura visigòtica de bona qualitat, que transmet un psaltiri litúrgic hispànic amb antífones i oracions sàlmiques. Es tracta del ms. Vic, ABEV, ms. 259. f. 1v-2, que ha estat estudiat en detall per M. S. Gros, que, de primer, el considera d'origen urgellès o gironí,⁵⁸ i després narbonès.⁵⁹ També suggerí aquest origen ultrapirinenç A. M. Mundó.⁶⁰ La coincidència final de parer entre aquests dos grans coneixedors dels còdexs catalans i narbonesos inspira confiança pel que fa a aquesta darrera atribució.

Però les discrepàncies que aquests dos eminents erudits manifesten en altres casos sobre aquests còdexs més antics ens desconcerten. I, naturalment, segons els considerem d'un origen o un altre, la datació, com acabem de dir, pot variar notablement. Així, per al professor Mundó,⁶¹ serien d'origen vigatà, la Bíblia ms. 255, l'homiliari de l'ofici ms. 60, la *Història eclesiàstica tripartita* de Cassiodor ms. 166, el *passioner* frag. X/1 i els *Comentaris als psalms* de sant Agustí frag. XXV/2, que, en opinió de Mn. Gros,⁶² vindrien de la Narbonesa.

Un i altre concorden, però, en el caràcter vigatà dels manuscrits següents: un antifonari de la missa amb notació neumàtica catalana, ms. 122; un foli del *Liber iudicum*, ms. dipòsit MSG, s/n; una Bíblia, ms. 255, f. 1;⁶³ un leccionari de l'ofici, ms. frag. IX/27; un sacramentari, ms. frag. I/8; uns *Diàlegs* de sant Gregori, ms. 38 (XCVII), i una *Regla del Concili*

58. Miquel S. GROS I PUJOL, «El fragment del *Liber psalmorum* hispànic, Vic, Mus. Epis., MS. 259», *Revista Catalana de Teologia*, vol. 2, núm. 2 (1977), p. 437. Disponible també en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/RevistaTeologia/article/view/65840>>. (Consulta: 30 març 2017).

59. Miquel S. GROS I PUJOL, *La biblioteca episcopal de Vic*, p. 14.

60. Anscari M. MUNDÓ, «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya», p. 152.

61. Anscari M. MUNDÓ, «La cultura escrita dels segles IX al XII a Catalunya», p. 152-153.

62. Miquel S. GROS I PUJOL, *La biblioteca episcopal de Vic*, p. 32.

63. Segons Mn. Gros, «segurament és la primera gran obra de l'escriptori osonenc». Vegeu Miquel S. GROS I PUJOL, *La biblioteca episcopal de Vic*, p. 26. Un magnífic panorama sobre les bíblies de Vic a Miquel S. GROS I PUJOL, «Fragments de Bíblies llatines del Museu Episcopal de Vic», *Revista Catalana de Teologia*, vol. 3, núm. 1 (1978), p. 159. Disponible també en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/RevistaTeologia/article/view/65880>>. (Consulta: 30 març 2017).

d'*Aquisgrà*, ms. 128c (XVIIc), per citar només els còdexs més antics; alguns, però, ja clarament del segle x.

Tanmateix no és ara el moment d'entrar en aquestes qüestions, que deixem per a una altra ocasió.

Però també tenim notícia, com hem dit, de diversos llibres esmentats en les actes de dotació de noves o refetes esglésies, o en algun testament. Per a complir les funcions parroquials, com hem recordat suara, calia un conjunt de llibres litúrgics imprescindibles. Quan el bisbe Gotmar va dotar i consagrar l'església de Sant Andreu de Tona, el prevere Àlbar, que n'era el rector, li va fer donació d'un missal, d'un lliçoner i d'un psaltiri, i el prevere Recared, canonge de Vic, li lliurà encara un altre lliçoner.

Uns mesos més tard, hom dotà l'església del monestir de Santa Maria de Ripoll. En aquesta avinentesa foren els comtes Guifré i Guinedella els qui li lliuraren un missal i un lliçoner.

El 25 de juny de 890, hom dotà igualment l'església de Sant Pere de Ripoll. Daguí i els seus confreres monjos li donaren llavors un conjunt de llibres «secundum possibilitatem nostram», que foren un heptàtic, això és, els set primers llibres de la Bíblia, un homiliari, un missal i un ordinari.

Ja es veu que els primers llibres parroquials eren el missal i el lliçoner, imprescindibles per a la celebració eucarística. Justament aquests foren donats pel mateix bisbe Gotmar de Vic a l'església de Sant Martí d'Aiguafreda de Dalt el dia de la seva dotació el 5 d'agost de 898. I, semblantment, el prevere Vininza (segurament error de transcripció per Witiza), que l'havia fet edificar, dotà l'església de Santa Maria de Lluçà, el dia de la seva consagració, el 22 de maig de 905, amb els habituals missal i lliçoner, però també amb els freqüents psaltiri i antifoner.⁶⁴ No mancaven, doncs, llibres amb notació musical.

A mesura que ens endinsem en el nou segle x, la producció bibliogràfica augmenta. En realitat, al segle x i més encara, al segle xi, la catedral de Vic, com el monestir de Ripoll,⁶⁵ assolirà un nivell cultural molt notable. I, de fet, des de final del segle x, si més no, l'Església vigatana disposarà d'un ric patrimoni i de no pocs importants recursos, cosa que afavorirà el desenvolupament cultural. A la possessió de castells, s'afegiran els drets judicials, de peatge, de rendes del mercat, i la seca i la senyoria de la ciutat

64. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 31.

65. Magnífica és la reconstrucció que fa del diplomatari d'aquest monestir Ramon ORDEIG I MATA, *Diplomatari del monestir de Ripoll*, Vic, EH, 2015-2016, 2 vol.

de Vic. Aquest domini sobre la ciutat venia ajudat, a més, pel fet que el vescomte residia al castell de Cardona.⁶⁶

Quan el 8 de novembre de 906 el bisbe Idalguer consagrà l'església de Santa Maria de Manlleu, restaurada pel veguer Fedanci, aquest li donà, juntament amb la seva mare Bella, a més d'un missal i d'un lliçoner, un antifoner, un passioner i un llibre «dispositum»⁶⁷ (s'entén, com en la dotàlia de Sant Pere de Graudescales, un «euangeliarium disposito»).

En la seva darrera voluntat,⁶⁸ el bisbe Idalguer llegà, entre altres béns, una notable biblioteca per a l'època, que destinà a la seva catedral. Estava constituïda pels llibres següents: «missale [quodi]cem I, lectionarium I, Prophetarum I, Passiones Apostolorum quodicem I, Hactus Apostolorum et Epistolas Pauli quodicem I, Cannonem quodicem I, Smaragdum quodicem I, antifonarium I».⁶⁹

La del bisbe Idalguer és una petita col·lecció de llibres que ens informa de retop del procediment més habitual per enriquir les biblioteques catedralícies o monàstiques, les més importants del moment. Era aquesta la donació dels propis membres de la institució on havien servit. Els testaments de bisbes i canonges, però també d'altres eclesiàstics, més que no pas l'activitat dels propis escriptors (suposat que aquests existissin en el nostre terror, entesos en el sentit de sales especialment destinades a la còpia de llibres), seran possiblement la via més efectiva per formar les biblioteques de les esmentades institucions, les quals pel reduït nombre de llibres posseïts no necessitaran tampoc, abans de la baixa edat mitjana, una habitació especial per a la conservació i consulta dels llibres.⁷⁰

D'altra banda, ja hom veu que la composició d'aquesta «biblioteca» està formada per un sol llibre bíblic, el dels Profetes, car l'alt cost de la Bíblia sencera la feia sovint prohibitiva.⁷¹ La majoria eren llibres litúrgics:

66. Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, p. 33.

67. Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotàlies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, doc. 33.

68. Posada per escrit pel levita Otger, sens dubte, jove i triat per la seva notable capacitat, reflectida en la qualitat de la seva lletra i en el seu bon llatí.

69. Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 78.

70. Jesús ALTURO, *Història del llibre manuscrit*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions, 2003, p. 128-130.

71. Sí que la tenia sencera i, per això, l'anomenaven «bibliotheca» ja des del temps de sant Jeroni, el bisbe Sisebut d'Urgell, que la llegà en el seu testament de l'any 839. Vegeu Jesús ALTURO, «Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIe siècles», *Scriptorium: Revue Internationale des Études Relatives aux Manuscrits*, vol. 50, núm. 2 (1996), p. 370-379. Un primer intent de cens de bibles senceres o fragmentàries produïdes a la Catalunya

un missal, un lliçoner, un passioner dels apòstols, un antifonari; però també les Actes dels apòstols i les epístoles paulines. A més, hi constatem un llibre de dret canònic i un Esmeragde, segurament el seu comentari a les lectures bíbliques de la missa. Del passioner, n'haurien pogut quedar algunes restes fragmentàries (l'esmentat frag. X/1).

I, òbviament, aquests llibres existents el 908 devien d'haver estat copiats, si més no, en llur majoria ja al llarg de la centúria anterior. I no cal pensar que tots ells vinguessin de fora; als centres culturals del país i, en concret, de Vic, també se'n devien produir, com hem suggerit.⁷²

LA DATA I EL POSSIBLE PROCÉS DE LA CONFECCIÓ DE L'ACTA DE CONSAGRACIÓ DE L'ESGLÉSIA DE TONA I DE LA INCORPORACIÓ DE L'ANTÍFONA

Per tant, l'acta de la consagració i dotació de l'església de Tona sorgí en un ambient autòcton no del tot erm des del punt de vista cultural. Però passem ara a tractar alguns dels seus punts més conflictius. Recordem de primer que la seva datació exacta és problemàtica. L'acta original diu que «l'eximi i pacífic baró, el nodridor pare, i reverendíssim i summe sacerdot Gotmar» consagrà la predita església «sub anno incarnationis Domini nostri Iesu Christi DCCC LXXX VIII, indicione VI seu sub anno primo quod ouit Karolus imperator, Christo regnante, rege spectantem, seu in die idus ianuarii».

Atès, però, que el 13 de gener de l'any 888, que és la data que cal entendre si volem ajustar els diversos còmputos emprats, correspon al dia

altmedieval, hom el pot veure a Jesús ALTURO, «*Corpus biblicum medii aevi Cataloniae*: códices, fragmentos, *membra disiecta* y referencias librarías: una primera aproximación», *Memoria Ecclesiae*, núm. 38 (2013), p. 69-114. Per al tema són fonamentals els estudis de Miquel S. GROS I PUJOL, «Fragments de Bibles llatines del Museu Episcopal de Vic»; Anscari M. MUNDÓ, *Les bibles de Ripoll*, Vic, Bisbat de Vic, 2002-2010, 3 vol.; Armand PUIG I TÀRRECH, «La Bíblia Llatina en els països de llengua catalana fins al segle XIII», *Revista Catalana de Teologia*, vol. 28, núm. 1 (2003), p. 103-134. Disponible també en línia a: <<http://www.raco.cat/index.php/RevistaTeologia/article/view/71282/100360>>. (Consulta: 30 març 2017), i Armand PUIG I TÀRRECH, *La Bíblia a Catalunya, València i les Illes fins al segle XV: lliçó inaugural, curs 1997/98*, Tarragona, Institut Superior de Ciències Religioses Sant Fructuós, Arquebisbat de Tarragona, 1997, 112 p.

72. Eduard JUNYENT, «La biblioteca de la canònica de Vich en los siglos X-XI», a *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens*, Münster in Westfalen, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1963, p. 136-145, coll. «Spanische Forschungen der Görresgesellschaft. Erste Reihe»; 21; Miquel S. GROS I PUJOL, *La biblioteca episcopal de Vic*; Jesús ALTURO, «Les inventaires de livres en Catalogne du IXe au XIIIe siècles», *Scriptorium*; Jesús ALTURO, *Història del llibre manuscrit*.

de la defunció de l'emperador Carles III, resulta evident que, per eficaços que fossin els troters de l'època, la notícia del traspàs del sobirà franc no podia haver arribat a coneixença dels participants en el solemne acte de consagració del nou temple.

Però, tal com ja va constatar el gran diplomatista Ficker⁷³ i després va precisar el no menys insigne Bresslau,⁷⁴ de vegades els diplomes no van datats pel dia de la *conscriptio*, sinó pel de l'*actio*. Un moment, en efecte, és el de la realització de l'acció jurídica, *actio*, i un altre, el de la seva escripturització, *conscriptio*. L'*actio* i la *conscriptio*, normalment, són coincidents en el temps, però no sempre. I cal suposar que, en el cas de la dotàlia de l'església de Tona, succeí d'aquesta manera. La data consignada és la de l'*actio*, no la de la *conscriptio*.⁷⁵ I per què, si no era aquest el procediment més usual?

La manera de fer més habitual devia ser, en efecte, que el text de l'acta de consagració i dotació fos escrit a la cúria del bisbat o a casa de l'escriba, i que es reservessin les signatures per estampar-les *in situ* després de la consagració. Però és evident que, en el cas de Tona, no es procedí d'aquesta manera. Una possible explicació podria ésser que, uns dies abans, en el moment d'haver de preparar el diploma, el secretari del bisbe, Adanagell, no ho pogués fer, bé per estar absent de Vic o bé, més probablement, per malaltia. Tanmateix, anunciada la data de la consagració i començats a fer els preparatius, no devia ésser possible un ajornament. Hom duria a terme, doncs, la consagració, però es reservaria la realització del document acreditatiu per quan pogués escriure'l Adanagell.

Passats uns dies,⁷⁶ els suficients per poder estar assabentats de la mort del sobirà del regne franc, potser una delegació de Tona, presidida pel rector Àlbar, es desplaçaria fins al domicili d'Adanagell per recollir-hi

73. Julius FICKER, *Beiträge zur Urkundenlehre*, vol. 1 [Neudruck der Ausgabe Innsbruck 1877-1878], Aalen, Scientia, 1966, p. 60-266.

74. Harry BRESSLAU, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, vol. 2, 3. Aufl. Berlín, De Gruyter, 1958, p. 62-90.

75. Així ho pensa també Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotàlies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, p. 36. Amb tot, aquest estudiós no deixa de creure que la presència de l'antífona al capdavant del pergamí «demostra que l'escriptura es redactà abans de la cerimònia».

76. Però no tants com per haver acceptat el nou monarca Odó, car recordem que en el cronograma encara consta l'expressió «Christo regnante, rege spectantem», que no tornarà a ser usada ni per Gotmar ni per Adanagell.

el diploma ja preparat aleshores per ell. Adanagell, com altres canonges de la catedral vigatana, tenia propietats i vivendes en diferents punts d'Osona. Sabem que posseïa cases a Formigons, Riudeperes, Gurb i Vic. Però el més probable és que visqués habitualment al domicili de Vic.

Ara bé, si era així, sobta que el bisbe Gotmar no aprofités l'avinentsa per signar, també ell, l'acta, contràriament al que tenia per costum⁷⁷ i era propi de tots els bisbes consagrats. I aquest solemne diploma és, sense cap mena de dubte, original i autèntic. Per tant, també haurem de creure que el bisbe era absent o estava impedit per malaltia. Aquí, però, atès l'any que corria, podem imaginar que Gotmar s'havia absentat de Vic, possiblement per participar en la consagració d'Adolf com a bisbe de la nova diòcesi de Pallars,⁷⁸ segregada de la d'Urgell per iniciativa del bisbe intrús Esclua, que, ajudat pel comte Sunyer d'Empúries i pel comte Ramon de Pallars, volia reconstruir la província eclesiàstica Tarraconense amb la col·laboració inicial de Frodoí de Barcelona, però també de Gotmar de Vic.⁷⁹

Retornada la delegació a Tona, els seus components no és de creure que es retressin a llurs cases sense passar abans per l'església, on resarien i cantarien. A més, els estarien esperant a l'església, possiblement, altres veïns que no s'haurien pogut desplaçar a buscar el diploma. Per això les signatures no autògrafes dels signataris tenen dos autors diferents. Els primers firmants correspondrien, si la nostra teoria no és errònia, als desplaçats fins a la casa d'Adanagell, on haurien estat assistits per ell mateix per tal de deixar constància heterògrafa de la seva presència i del seu nom; la resta signarien per mà d'un altre eclesiàstic, però a Tona.

D'altra banda, l'escriptura d'aquesta segona mà, encarregada de la firma heterògrafa dels signataris no desplaçats, s'assembla força a la d'un jove exorcista, de nom Baldovigi,⁸⁰ que apareix, com a prevere

77. Costaria de creure que, en un cas de tanta solemnitat, l'absència de la seva signatura es degués a un oblit, com suggereix Manuel ROVIRA, «L'acta de consagració i dotació de l'església de Tona», a *Tona 889-1989*, p. [17-20].

78. Si la nostra teoria no és incorrecta, també serviria per situar amb més precisió el moment de la unió episcopal d'Adolf de Pallars, que hauria d'ésser, probablement, entre final de gener i el 20 d'abril del 888, dia que Gotmar consagrà l'església de Santa Maria de Ripoll.

79. Ramon d'ABADAL, *Els temps i el regiment del comte Guifré el Pilós*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans; Sabadell, AUSA, 1989, p. 71.

80. Fixem-nos sobretot en les ges o en la unió cursivitzant de la síl·laba gi.

i parafonista, el 22 de maig de 905 amb motiu de la dotació pel bisbe Idalguer de l'església de Santa Maria de Lluçà.⁸¹

Però, a més a més, cal tenir present que, a diferència del que unànimement fins ara hom ha cregut, l'antífona amb notació musical catalana afegida *in campo aperto* al peu del pergamí, no es deu a la ploma d'Adanagell, sinó a la d'un altre eclesiàstic coetani, però anònim. Malgrat que aquesta notació musical es llegeix amb certa dificultat, si ho fem amb atenció, no és difícil de constatar que fou escrita per una tercera mà i no per Adanagell.

Tal vegada aquesta tercera mà podria correspondre a la del mestre del futur parafonista Baldovigi. Aquest mestre anònim l'hauria incorporat segurament el mateix dia que Adanagell lliuraria el diploma a la delegació procedent de Tona i probablement a casa del mateix Adanagell. I ho hauria fet en la part més extrema del pergamí per deixar espai per a les signatures que mancaven. I per què es va introduir aquest afegit?

Els qui han defensat que l'antífona fou escrita per Adanagell, que, segons ells, hauria redactat el diploma abans de la consagració, pensen que aquesta notació es féu necessària perquè l'antífona només s'interpretava en ocasions excepcionals i perquè, difícil de recordar, no restés oblidada a la seu de Vic.⁸² Però Gotmar, acompanyat dels seus canonges, també havia consagrat el 24 de juny de 887 l'església de Sant Joan de les Abadesses, sense tenir necessitat d'aquesta anotació, com tampoc no la tingué en les actes de consagracions posteriors, com la de Santa Maria de Ripoll del 20 d'abril de 888, la de Sant Pere de Ripoll del 25 de juny de 890 o la de Sant Martí d'Aiguafreda de Dalt del 5 d'agost de 898.

És per aquest motiu que, per part nostra, més aviat creuríem que l'antífona musicada fou afegida al domicili d'Adanagell pel mestre de Baldovigi per tal que aquest jove clergue, que acompanyaria la delegació de Tona en el seu retorn, la pogués cantar a l'església de Sant Andreu.

El dia de la consagració, el 13 de gener de 888, segurament fou el mestre anònim qui cantà l'antífona, sense que, atesa la seva experiència,

81. Així creiem que cal interpretar el nom fantasma «Baldojuguis» que apareix en la còpia d'aquest diploma perdut en la seva versió original. Vegeu Ramon ORDEIG I MATA, *Els comtats d'Osona i Manresa*, doc. 31.

82. Així ho creu, per exemple, Joaquim GARRIGOSA, «L'acta de consagració i dotació de l'església de Tona», a *Tona 889-1989*, p. [27-30], i Joaquim GARRIGOSA, *La música a Catalunya fins al segle XIII*, p. 310-313.

tingués necessitat de recordar-la per escrit. En canvi, al seu jove deixeble, amb menys pràctica, potser encara li caldria l'ajut de l'escriptura, cosa que explicaria la seva presència en aquest diploma.

D'altra banda, ens sembla que, fins ara, no ha estat del tot ben interpretat el text de l'antífona, que diu al peu de la lletra: «Surgite, sancti, de abitationibus uestris; loca sanctificate et pleuem benedicite et nos homines peccatores in pace custodite».

És evident, però, que l'escriba va ometre el mot «Dei» esperable després de «sancti» per una haplografia motivada per la preposició «de» que segueix. Per tant, «Dei» només es pot incloure en l'edició com a reconstrucció textual, no com a lectura paleogràfica.

Un últim mot encara sobre aspectes musicals. En l'acta de dotació de Tona es mencionen els béns donats pel prevere Àlbar, consistents en un calze i una patena, una casulla, un alba i una estola, un missal, un lliçoner i un «organum». Aquest «organum» ha estat interpretat sovint com un dels primers esments d'un instrument musical d'aquest nom. Tanmateix, Jordi Mascarella,⁸³ amb molt bon criteri, va assenyalar, ja el 1990, que aquest vocable significava 'psaltiri', tal com en queda constància a les *Etimologies* (VI, 2, 15) de sant Isidor, on s'explica: «Psalmorum liber Graece psalterium, Hebraice habla, Latine organum dicitur».⁸⁴

En definitiva, doncs, creiem que la notació musical de l'acta de consagració de Sant Andreu de Tona sorgeix en un ambient autòcton,

83. Jordi MASCARELLA, «La carta de dotació de l'església de Sant Pere», *Butlletí del Cercle Filatèlic i Numismàtic de Ripoll*, núm. 26 (maig 1990), p. 25-29.

84. Adanagell podia conèixer aquest cultisme no necessàriament per una lectura directa de les *Etimologies* de sant Isidor, sinó d'algun dels glossaris que circularen per la Catalunya altmedieval, testimoniats ja des de final del segle IX. El més antic dels de probable origen vigatà és de la darrerria del segle IX o inicis del segle X. Es tracta d'un *Liber glossarum*, que, naturalment, té molta influència de les obres de sant Isidor, extrets de les quals passaren directament a la magna recopilació lexicogràfica atribuïda al bisbe Ansileubus. Vegeu Jesús ALTURO, «La Glossa VI del Ms. 74 de Ripoll: un epítom isidorià incorporat al *Liber glossarum*», *Faventia*, vol. 18, núm. 2 (1996), p. 67-91; Jesús ALTURO, «Un nuevo *Liber glossarum* de origen catalán del siglo IX-X», a *Anejos de Veleia: estudios de filología e historia en honor del profesor Vitalino Valcárcel*, vol. 1 (2014), col·l. «Series Minor»; 32, p. [43]-63, i per a una visió general, Jesús ALTURO, «I glossari latini altomedievali della Catalogna con alcuni notizie sui settimanari», a *Les manuscrits des lexiques et glossaires de l'antiquité tardive à la fin du moyen âge: actes du colloque international organisé par le Ettore Majorana centre for scientific culture, Erice, 23-30 septembre 1994*. Jacqueline HAMESSE (ed.). Louvain-la-Neuve, Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 1996, p. 101-120.

el vigatà, menys inculte del que s'ha cregut, i, si bé no es pot continuar atribuint la seva còpia a la mà del canonge Adanagell, podem continuar considerant-la, si no la notació «datada» més antiga d'Europa, sí la raonablement «datable» més antiga del nostre món occidental, car no dubtem que és de l'any 888, per bé que posterior al 13 de gener i anterior al 20 d'abril, i sense que calgui oblidar que altres anotacions musicals no tan precisament datades o datables, com la de l'antifonari de la missa leccionari de Tarragona (AHAT 22/1), són, a parer nostre, un xic anteriors.⁸⁵

85. Jesús ALTURO, «Manuscrits i documents llatins d'origen català del segle IX», a *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, vol. 1, Barcelona, Comissió del Mil·lenari de Catalunya, Generalitat de Catalunya, 1991-1992, p. 21-48.

Fig. 1. Església de Sant Andreu de Tona el 25 d'agost de 1919. Autor: Jaume Biosca i Juvé. © Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya.

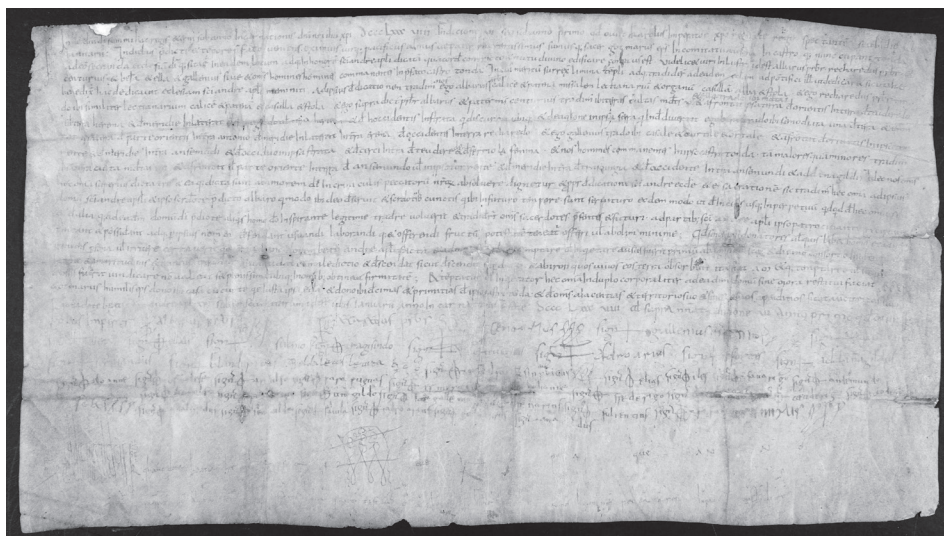

Fig. 2. Acta de consagració de l'església de Sant Andreu de Tona conservada a la Biblioteca de Catalunya, Arxiu Històric, reg. 9135, perg. 99. © Biblioteca de Catalunya.

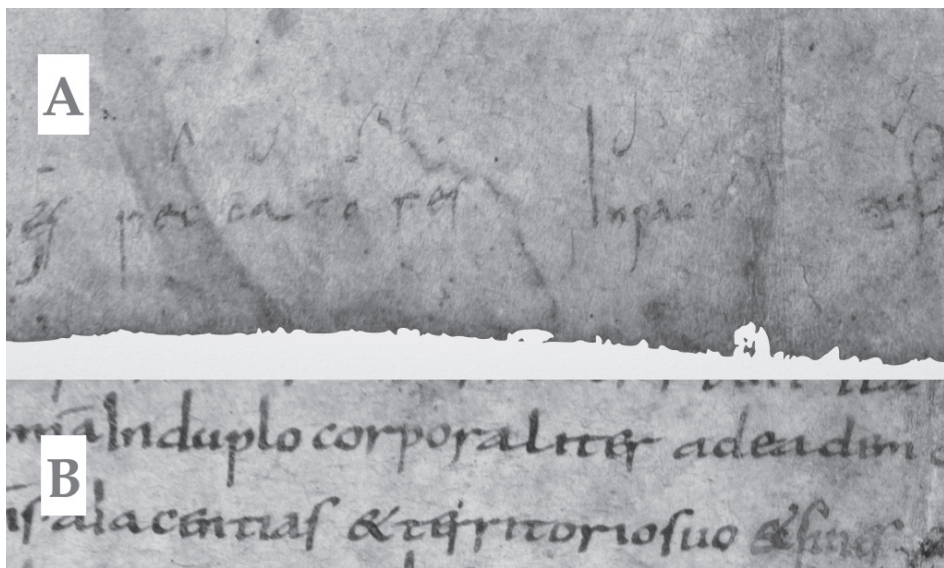

Fig. 3. A. Detall de l'antífona en llum ultraviolada de l'acta de consagració de Tona copiada segurament pel mestre del futur parafonista Baldovigi. B. Detall de l'escriptura del canonge Adanagell en l'acta de consagració de Tona.

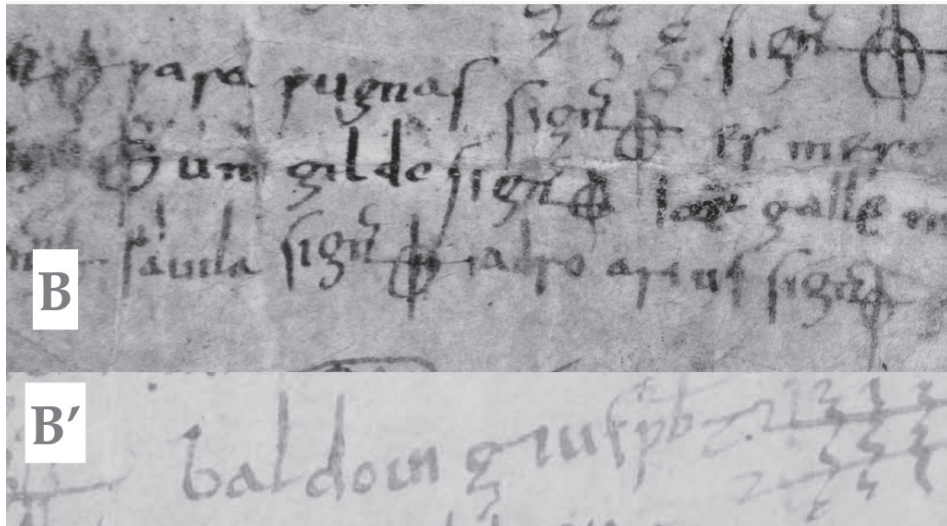

Fig. 4. B. Detall de les signatures heterògrafes de l'acta de consagració de Tona no escrites per Adanagell.

B'. Detall de la signatura autògrafa de Baldovigi el 28 de gener de 893. Vic, ABEV, cal. 9, episc. I, núm. 14.

